

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΗΣ: ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

«Μπορεί η εκπαιδευτική ηγεσία να κάνει τη διαφορά σε περίοδο κρίσης;»

Εκπαιδευτική
Ημερίδα ΚΟΕΔ

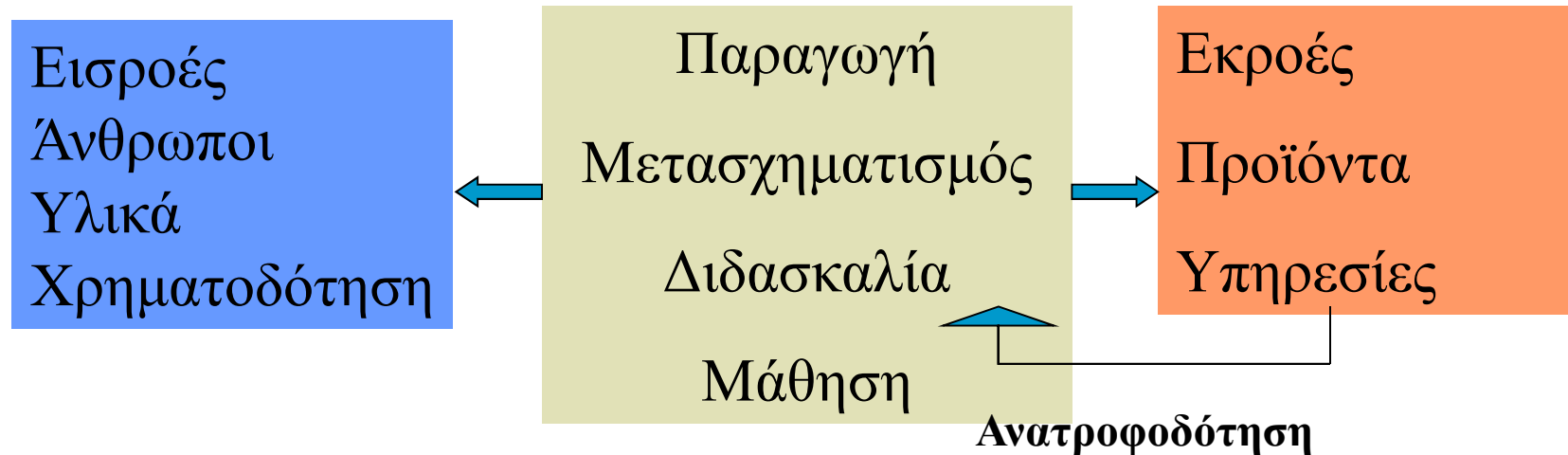
Ελένη Παπανικόλα
Διευθύντρια Δημοτικών Σχολείων
30 Νοεμβρίου 2013

Δομή Παρουσίασης

- **Το σχολείο ως ανοικτό κοινωνικό σύστημα και ως οργανισμός μάθησης**
- **Ανάλυση υφιστάμενης κατάστασης στα δημοτικά σχολεία της Κύπρου**
- **Μια πρόιμη στρατηγική διαχείριση**
- **Πεποιθήσεις και χαρακτηριστικά εκπαιδευτικών ηγετών ικανών να διαχειριστούν κρίσεις**

Το Σχολείο ως Ανοικτό Κοινωνικό Σύστημα και ως Οργανισμός Μάθησης

περιβάλλον

Βασική παραδοχή: Η διδασκαλία και το μαθησιακό περιβάλλον διαδραματίζουν το σημαντικότερο ρόλο στις επιδιωκόμενες εκροές-μαθησιακά αποτελέσματα.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ (κρίση οικονομική και θεσμική)

- Έχει κύριο αίτιο, κατά γενική ομολογία, τη χρεοκοπία της ηγεσίας, κυρίως της πολιτικής, που υπηρετεί τα συμφέροντα της νέας παγκόσμιας τάξης, στο όνομα της οποίας ασκεί την εξουσία της εις βάρος της ευστάθειας των χωρών.
- Το 20% του πληθυσμού κατέχει το 83% του παγκόσμιου πλούτου (άκρατος ωφελιμισμός, απληστία, αδικία).
- «Τεκτονικές ανακατατάξεις»-Η κρίση εξαλείφει τις όποιες σταθερές μας συνόδευαν.
- Αλλάζουν όχι μόνο οι συνθήκες αλλά και οι **KANONEΣ** οι οποίοι ρύθμιζαν υποχρεώσεις και δικαιώματα και μαζί τους διαψεύδονται σχεδιασμοί σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.
- Ορατό πλέον το τέλος ενός μοντέλου πολιτικής και της σχέσης του με την κοινωνία και ενώ δεν έχει ανατείλει ακόμα η νέα εποχή.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ (κρίση οικονομική και θεσμική)

- Η βίαιη προσαρμογή στην οποία οδηγείται η κυπριακή οικονομία έχει δραματικές επιπτώσεις στους πολίτες, ενώ οι ευάλωτες ομάδες διευρύνονται και πολλαπλασιάζονται.
- Τα κοινωνικά δικαιώματα περιορίζονται και οι οικονομικές υποχρεώσεις γίνονται δυσβάστακτες.
- Τα προβλήματα υπερβαίνουν κατά πολύ τα μέχρι τώρα γνωστά.
- Επιπτώσεις σε όλες τις δομές (παιδεία, υγεία, πολιτισμό, οικολογία, νεολαία).

ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ (κρίση οικονομική και θεσμική)

- **Αμφιβολία-Αστάθεια**
- **Προβάλλει όσο ποτέ άλλοτε η απαίτηση «καλής διοίκησης».**
- **Καλείται το σχολείο να λειτουργήσει πιο αποτελεσματικά και να ανταποκριθεί στις αυξημένες απαιτήσεις, διαχειριζόμενο το εξής παράδοξο: ενώ η αποστολή του διευκολύνεται όταν επικρατούν ομαλές συνθήκες, η παρέμβασή του προσδοκάζεται πιο έντονα στις αντίθετες συνθήκες.**

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ (διαχρονικές δυσλειτουργίες)

- Η οργάνωση και η λειτουργία του δημόσιου σχολείου στηρίζεται σε αντινομίες και ατελέσφορες μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις.
- Αδυναμία συσχέτισης δαπανών, στόχων και αποτελεσμάτων.
- Απουσία συστήματος αξιολόγησης-Εθνικών επιπέδων αναφοράς.
- Πολύπλοκο-χρονοβόρο νομικό-κανονιστικό πλαίσιο, άκρατη τυπολατρία χαρακτηρίζει τη διοικητική διαδικασία και τις συμπεριφορές, αφοπλίζουν τη διοικητική δράση καθιστώντας την αναποτελεσματική.
- Επιχειρείται αξιολόγηση της μέχρι τώρα πορείας της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, των Νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων και επανασχεδιασμός.
- Απουσία ολιστικής προσέγγισης, αποσπασματική, κατασταλτική αντιμετώπιση προβλημάτων.

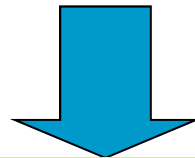
ΕΙΣΡΟΕΣ (άνθρωποι, υλικά, χρηματοδότηση)

- Άνθρωποι που αντιμετωπίζουν:
  - τον εφιάλτη της ανεργίας
  - τη συνεχή φτωχοποίηση
  - το φόβο της κατάθλιψης
  - την αβεβαιότητα του μέλλοντος

Η ψυχική υγεία των παιδιών κλονίζεται

Μια γενιά ψυχικά ασθενών

ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ

ΕΙΣΡΟΕΣ (άνθρωποι, υλικά, χρηματοδότηση)

- Η παρατεταμένη περίοδος οικονομικής κρίσης είναι αναμενόμενο ότι θα επηρεάσει τη συμπεριφορά των ατόμων και επομένως θα περιμένουμε ότι θα εμφανίζονται στα σχολεία μας καταστάσεις με κοινά στοιχεία, όπως συνέβηκε και σε προηγούμενες περιόδους παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, το 1929:
  - Όπου γίνεται λόγος για ευάλωτες προσωπικότητες, με ψυχοσυναισθηματικά προβλήματα και αύξηση των οικογενειακών προβλημάτων.
  - Μαθητές-μετανάστες ή και νομάδες.

ΕΙΣΡΟΕΣ (άνθρωποι, υλικά, χρηματοδότηση)

- **Διευθυντές που θα παραμείνουν στη θέση για αρκετά χρόνια.**
- **Η υλικοτεχνική υποδομή των πλείστων σχολείων στην Κύπρο βρίσκεται σε πολύ καλό επίπεδο, ως συνέπεια της περιόδου της ευμάρειας.**
- **Έχουν σταματήσει οποιεσδήποτε ανακαινίσεις, συντηρήσεις μεγάλου κόστους, κτίσιμο νέων αιθουσών ή και σχολείων.**
- **Στάλθηκαν στα σχολεία λιγότερα υλικά και εποπτικά από τις αποθήκες.**
- **Η χρηματοδότηση – προϋπολογισμός έχει μειωθεί κατά 20%. Αναμένονται και άλλες μειώσεις.**

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ-ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ **(Διδασκαλία και Μάθηση)**

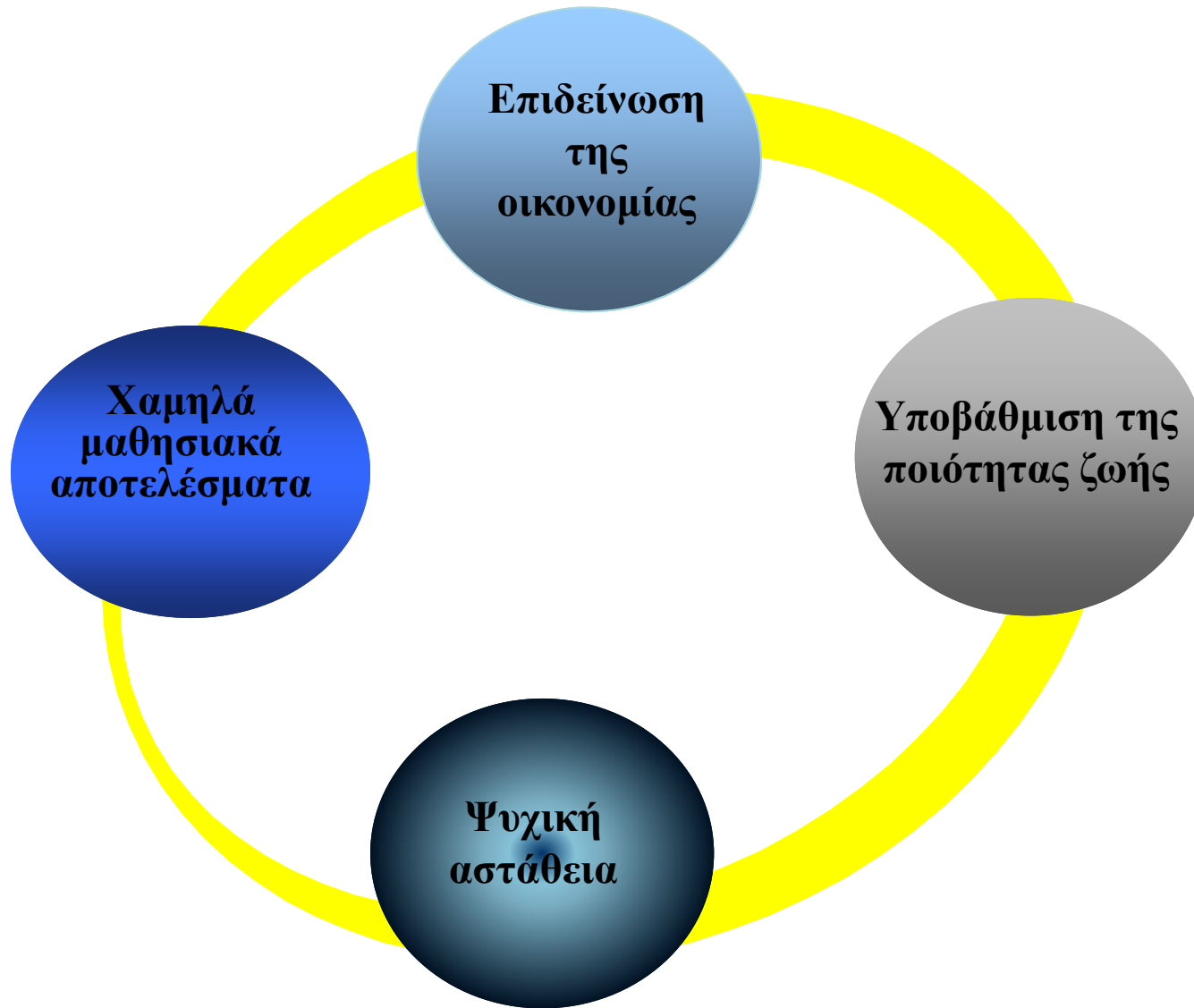
- Προσανατολισμός σε νέες προσεγγίσεις μάθησης.
- Εντούτοις, η διδασκαλία παραμένει σε μεγάλο βαθμό δασκαλοκεντρική.
- Αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών στη διδασκαλία.
- Απουσία συστήματος αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας και μάθησης.
- Επικυριαρχεί ακόμη ο υλοκεντρισμός, καθώς το σύστημα των προεισαγωγικών εξετάσεων δεν έχει αλλάξει.
- Βαρυφορτωμένο αναλυτικό πρόγραμμα.
- Καταιγισμός εγκυκλίων διογκώνει το λανθάνον αναλυτικό πρόγραμμα.
- Ατομικός χαρακτήρας διδασκαλίας και απομόνωση εκπαιδευτικού στην τάξη.

ΕΚΡΟΕΣ

(Μαθητές-Μαθησιακά Αποτελέσματα)

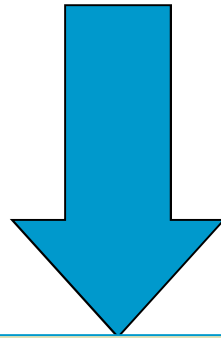
- Μεγαλύτερη βαρύτητα στον νοητικο-γνωστικό τομέα από ότι στον συναισθηματικό και ψυχοκινητικό τομέα.
- Χαμηλά αποτελέσματα στις διεθνείς έρευνες (TIMSS, PIAAC).
- Απουσία συστήματος αξιολόγησης των μαθησιακών αποτελεσμάτων.
- Υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού (Γλωσσ.10-12% στη Δημοτική).
- Αυξητική τάση στον αριθμό μαθητών με συναισθηματικά προβλήματα, με παραβατική συμπεριφορά.
- Ένα ποσοστό μαθητών 20% βρίσκονται στα όρια της φτώχειας

Γενική Διαπίστωση

Από το απλό ↔ πολύπλοκο

- «...και τώρα κυρία ...τι θα κάνουμε χωρίς λεφτά;...Δε θα έχουμε παιχνίδια;...»

Οποιαδήποτε αλλαγή μπορεί να δώσει έναυσμα για βελτίωση, επαναπροσδιορισμό ή και ακόμα για καινοτομία.

Η ποιότητα ζωής μας δεν εξαρτάται τόσο από αυτά που μας συμβαίνουν, αλλά περισσότερο από το ΠΩΣ αντιδρούμε σε αυτά.

ΠΡΩΙΜΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΧΟΛΕΙΟΥ (Βασικοί Άξονες)

- **Ανάπτυξη και αξιοποίηση εσωτερικών και εξωτερικών δομών υποστήριξης των δυσπραγούντων μαθητών.**
- **Συναισθηματική στήριξη των μαθητών.**
- **Ανάπτυξη της ενεργού πολιτότητας.**
- **Το σχολείο χώρος πολιτισμού.**
- **Εξεύρεση πόρων και έξυπνη-δημιουργική αξιοποίησή τους.**
- **Αναπροσαρμογή του Ν.Α.Π. στις ανάγκες της σχολικής μονάδας –Περιορισμός του υλοκεντρισμού και του λανθάνοντος Α.Π.**
- **Ποιότητα διδασκαλίας και μάθησης.**
- **Ανάπτυξη σχεδίου αυτοαξιολόγησης της σχολικής μονάδας προσανατολισμένο στην αποτελεσματικότητα.**
- **Εκπαιδευτική ηγεσία που εδραιώνει συμμετοχικά-εκδημοκρατικοποιημένα, ολιστικά, παιδαγωγικά μοντέλα διοίκησης για κοινωνική δικαιοσύνη.**

ΠΡΩΙΜΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΧΟΛΕΙΟΥ (ΟΡΑΜΑ)

- **«Ένα σχολείο που νοιάζεται και φροντίζει»**
- **«Το σχολείο της κοινότητας»**
- **«Σχολείο, χώρος αλληλεγγύης»**
- **«Το σχολείο ως καταφύγιο»**

ΠΡΩΙΜΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΧΟΛΕΙΟΥ (Δομές)

Ανάπτυξη και αξιοποίηση εσωτερικών και εξωτερικών δομών υποστήριξης των δυσπραγούντων μαθητών

- **Ισχυρή σχολική δομή υποστήριξης (διοικητικά στελέχη, γονείς, μαθητές, ειδικούς συμβούλους).**
- **Διαμόρφωση υποστηρικτικής δομής στην τοπική κοινωνία (υπηρεσίες ψυχικής υγείας, γραφείο ευημερίας, αστυνομία, θρησκευτικοί ηγέτες, νοσοκομεία, οργανωμένοι φορείς).**
- **Αξιοποίηση υφιστάμενων δομών σε επίπεδο Υ.Π.Π. και άλλων κρατικών μηχανισμών (Επιτροπή Αγωγής Υγείας και Πολιτότητας, Υπηρεσία Άμεσης Παρέμβασης, Υπηρεσία Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας, Επιτροπή Σχολικής Βελτίωσης κ.λπ.)**

**Ένα αποτελεσματικό δίκτυο
επικοινωνίας, που να ενεργοποιεί άμεσα τις τρεις δομές**

ΠΡΩΙΜΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΧΟΛΕΙΟΥ (Βασικοί Άξονες - Σχέδιο Δράσης)

- **Συναισθηματική στήριξη των μαθητών-Συναισθηματικός Εγγραμματισμός**

Όχι καταστέλλοντας αλλά προλαμβάνοντας προβλήματα

- Διαμόρφωση ενός ήρεμου μαθησιακού περιβάλλοντος.
- Ενίσχυση της αυτοεκτίμησης των μαθητών.
- Καλλιέργεια συναισθημάτων αγάπης, χαράς, θάρρους, ενθουσιασμού, ελπίδας.
- Ανάπτυξη συνεργατικότητας, συμπαράστασης, αλληλοβοήθειας (σχολείο-οικογένεια-παιδί).

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ

- **Βιωματικά εργαστήρια διαχείρισης του γονεϊκού άγχους, καθώς αυτό έχει αντίκτυπο στην ανατροφή των παιδιών και οδηγεί σε λιγότερα ερεθίσματα για τη γνωστική ανάπτυξη των παιδιών και σε πιο αδύναμη εφαρμογή των κανόνων και της απαραίτητης «ρουτίνας» στην καθημερινή ζωή τους στο σπίτι, με συνέπειες που:**
  - **επηρεάζουν την ικανότητα των παιδιών για αυτο-ρύθμιση**
  - **αυξάνουν την πιθανότητα να εσωτερικεύουν τα προβλήματά τους και να μειώνουν τις κοινωνικές τους ικανότητες**
  - **οδηγούν σε παραβατικές συμπεριφορές.**

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ

▪ **Ανάγκη για αποκαθήλωση της επικυριαρχίας της «παιδαγωγικής» της εικόνας με την παιδαγωγική αντιστάθμιση αυτού του κόσμου με το λόγο, την αφή, την αυθεντική παρουσία που αναπτύσσει την αίσθηση του ανήκειν και την καλλιέργεια συναισθημάτων ευτυχίας και ικανότητας διαχείρισης πένθους. Σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό «κερδίζουν έδαφος» εναλλακτικές, άτυπες μορφές μάθησης (Κατασκευνώσεις, Δράσεις σε μη εργάσιμο χρόνο-Βιωματικά Εργαστήρια Θεάτρου, Ψυχοκινητικής Αγωγής, Δημιουργικής Ανάγνωσης κ.λπ.)- ΑΠΟΣΧΟΛΕΙΟΠΟΙΗΣΗ*******

- Το σχολείο ως χώρος πολιτισμού

- Λειτουργία του σχολείου και σε απογευματινό χρόνο με τη συνεργασία των γονέων, της κοινότητας και άλλων μη κερδοσκοπικών οργανισμών, ώστε να παρέχονται μέσα στους χώρους του σχολείου κατάλληλες δραστηριότητες γνωστικού, κοινωνικού, πολιτισμικού περιεχομένου, καθώς τα οικονομικά δεδομένα των οικογενειών θα οδηγήσουν στον περιορισμό της συμμετοχής- παρακολούθησης τέτοιων δραστηριοτήτων.

■ Εξεύρεση πόρων και έξυπνη-δημιουργική αξιοποίησή τους

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ

- Ιεράρχηση αναγκών-Αναστολή κόστους δευτερευουσών δραστηριοτήτων.
- Ανάλογα με την εκάστοτε περίπτωση ενεργοποιούνται και αντίστοιχες εσωτερικές ή εξωτερικές δομές (ομάδα συναισθηματικής υποστήριξης σχολείου, ομάδα διάθεσης προϊόντων άμεσης ανάγκης, οικονομικής υποστήριξης από την Επιτροπή Αγωγής Υγείας και Ενεργούς Πολιότητας, Άμεσης Παρέμβασης).
- Χαρτογραφούμε σε συνεχή βάση τους κοινωνικούς εταίρους του χώρου μας και συνδιαλεγόμαστε μαζί τους (Εξεύρεση χορηγών).
- Συμμετοχή σε διαγωνισμούς-Προγράμματα με χρηματικά ποσά και επιχορηγήσεις (Βράβευση καλών πρακτικών, Τηγανοκίνηση, Χρυσοπράσινο Φύλλο, Διαγωνισμός Καινοτομίας κ.λπ.).
- Διαχείριση Κυλικείου από το Σχολείο.
- Αξιοποίηση των χώρων του Σχολείου σε απογευματινό χρόνο για εξασφάλιση εσόδων.

- Εκπαιδευτική ηγεσία που εδραιώνει συμμετοχικά-εκδημοκρατικοποιημένα-ολιστικά-παιδαγωγικά μοντέλα διοίκησης

- Απλοποίηση των νομικών-κανονιστικών διαδικασιών και δημιουργία ενός κοινού και πλήρως ψηφιακά διαλειτουργικού συστήματος διοικητικής υποστήριξης, ώστε να επιτραπεί η μετατόπιση του κέντρου βάρους της δράσης του Διευθυντή/Ηγέτη από την τυπική συμμόρφωση στο κανονιστικό πλαίσιο στην επίτευξη στρατηγικών στόχων και πολιτικών.

- Αν συνεχίσουμε να «σκεφτόμαστε» και να «λειτουργούμε» με τον ίδιο τρόπο που δημιουργήσαμε το πρόβλημα δεν θα μπορέσουμε να το άρουμε.

Ποια οπτική αναμένεται να υιοθετήσει η ηγεσία;

- **Να αποφύγει την κρίση ή και να τη διαχειριστεί αποτελεσματικά.**
- **Να λειτουργήσει ΠΡΟΛΗΠΤΙΚΑ ως προς τις συνέπειες.**
- **Να θεωρήσει την κρίση, κυρίως, ως ευκαιρία και όχι μόνο ως απειλή.**
- **Να αποφύγει τις «οριζόντιες» και κυρίως αποσπασματικές ενέργειες και να οδηγηθεί σε ολιστικές, αναπτυξιακές, στρατηγικές λύσεις.**

Με αυτή την οπτική οποιαδήποτε κρίση μπορεί να δώσει έναυσμα για βελτίωση ή και ακόμα για καινοτομία.

Ποια χαρακτηριστικά ηγεσίας μπορούν να βοηθήσουν;

- **Αυθεντικότητα** (αυτογνωσία, ξεκάθαρες αξίες, ξεκάθαρη αίσθηση προσωπικού προσανατολισμού και οράματος)
- **Προσανατολισμένη στον άλλο και όχι στο «εγώ»** (υψηλό βαθμό ενσυναίσθησης)
- **Θετική ψυχολογία** (ανθεκτικότητα, αισιοδοξία, αυτοπεποίθηση, ελπίδα, αναγνωρίζουν και καλλιεργούν τα θετικά συναισθήματα). «Στη ζωή υπάρχουν δύο ήδη ανθρώπων: οι αισιόδοξοι και οι απαισιόδοξοι. Οι απαισιόδοξοι έχουν συνήθως δίκαιο. Αν όμως η ανθρωπότητα έφτασε ως εδώ, αυτό το χρωστά στους αισιόδοξους.» (Karl Popper)
- **Ενισχύει τη δημιουργικότητα και την ελεύθερη έκφραση.**
- **Εξασκεί την πρακτική της ενσυνειδητότητας** (και είναι παρόν στις σχέσεις του με τους άλλους).
- **Υψηλό δείκτη συναισθηματικής νοημοσύνης.**
- **Συνεργατική-μετασχηματιστική ηγεσία.**

Ο ηγέτης της κρίσης είναι:

Ο ηγέτης –όραμα

Ο ηγέτης-έμπνευση

Ο ηγέτης-ορθολογισμός

Ο ηγέτης-αποτέλεσμα..

Διαθέτει ολιστικό

και

πλουραλιστικό προφίλ

Κι αν δεν έχουμε έναν προικισμένο ηγέτη;

- **Πράγματι ένας προικισμένος ηγέτης θα μπορούσε να εμπνεύσει, να πάρει σωστές αποφάσεις και να αντιμετωπίσει την όποια κρίση. Η ιστορία είναι γεμάτη από τέτοια παραδείγματα για πολλές κοινωνίες.**
- **Ποιος όμως θα εξασφαλίσει ότι θα έχουμε πάντα έναν προικισμένο ηγέτη; Γιατί όπως ένας τέτοιος ηγέτης οδηγεί έναν οργανισμό στη βελτίωση, ένας ακατάλληλος ηγέτης θα οδηγήσει στην οπισθοδρόμηση (και εδώ υπάρχουν πολλά παραδείγματα-αυτή η ίδια η κρίση).**

Κι αν δεν έχουμε έναν προικισμένο ηγέτη;

- **Μήπως αυτό που χρειαζόμαστε είναι μια δομή σχολείου και κατ' επέκταση εξουσίας που να μην εξαρτάται από τα εξαιρετικά ταλέντα του ενός;**
- **Ενός σχολείου με δομές και κανόνες που να λειτουργεί και ανεξαρτήτως των ταλέντων του ηγέτη;**
- **Δεν είναι αντίφαση να μιλάμε για δημοκρατία και να περιμένουμε ΤΟΝ ηγέτη που θα οδηγήσει το σχολείο στη βελτίωση και την αποτελεσματικότητα;**

Κι αν δεν έχουμε έναν προικισμένο ηγέτη;

- **Μπορούμε να δημιουργήσουμε «Δίκτυα Ηγεσίας», επιτυγχάνοντας:**
  - Συνεισφορά ιδεών, στρατηγικών και οράματος σε συγκεκριμένους τομείς
  - Τρόπους βιώσιμης σχολικής ανάπτυξης και βελτίωσης.
  - Εξοικονόμηση χρόνου και πόρων
  - Δυνατότητες επαναπροσδιορισμού.
- **Αναγκαιότητα για συνεκτικό σύστημα συμβουλευτικής καθοδήγησης και υποστήριξης της εκπαιδευτικής μονάδας σε θέματα:**
  - Στρατηγικού σχεδιασμού
  - Ανάπτυξης-Προσαρμογής Α.Π. στο συγκείμενο της σχολικής μονάδας
  - Επαγγελματικής ανάπτυξης προσωπικού προς την αντιμετώπιση ιδιαίτερων προβλημάτων (π.χ. εκφοβισμού)
  - Καταγραφής, παρακολούθησης της εφαρμογής εκπαιδευτικών αλλαγών
  - Αξιολόγησης και δημόσιου απολογισμού

(Στην κατεύθυνση αυτή λειτουργεί για τη Δημοτική Εκπαίδευση η Ενδοτομηματική Επιτροπή Ανάπτυξης-Βελτίωσης της Σχολικής Μονάδας)

Καταληκτικά

Ξέρουμε ότι η χώρα μας περνάει δύσκολους καιρούς.

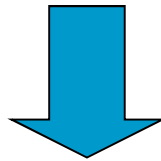
**Οι δύσκολοι καιροί, όμως, δεν εμποδίζουν
τα μεγάλα πράγματα.**

«Η πιο σκοτεινή ώρα είναι λίγο πριν την αυγή»

Καταληκτικά

Τα παιδιά μας αξίζουν κάτι καλύτερο.

Και τα παιδιά μας θα ξέρουν ότι:

Γίναμε μέρος της λύσης

ή

Παραμείναμε μέρος του προβλήματος.

Το ερώτημα ελπίζω να παραμένει.....

«Μπορεί η εκπαιδευτική ηγεσία να κάνει τη διαφορά σε περίοδο κρίσης;

Όλα αυτά που είπαμε σήμερα, δεν τα είπαμε για να τα κάνετε, τα είπαμε κυρίως για να τα ψάξετε.

Η απάντηση αφορά στον κάθε ένα προσωπικά.